

Цимбал Петро Васильович –
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України;

Омельчук Любов Василівна –
кандидат юридичних наук

ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Присвячено проблемам удосконалення порядку проведення судових експертиз у кримінальному провадженні на прикладі злочинів, передбачених ст. 140 Кримінального кодексу України. Приділено увагу правовій регламентації профілактичної діяльності слідчого, прокурора, суду та експерта, у зв'язку з чим розглянуто питання експертної ініціативи. Звернено увагу на потребу передбачення у нормах КПК України порядку проведення повторної та додаткової експертиз.

Ключові слова: судова експертиза; додаткова експертиза; повторна експертиза; експертна ініціатива; взаємодія; профілактична діяльність.

Посвящена проблемам совершенствования порядка проведения судебных экспертиз в уголовном производстве на примере преступлений, предусмотренных ст. 140 Уголовного кодекса Украины. Уделено внимание правовой регламентации профилактической деятельности следователя, прокурора, суда и эксперта, в связи с чем рассмотрено вопрос экспертной инициативы. Обращено внимание на необходимость предвидения в нормах Уголовного процессуального кодекса Украины порядка проведения повторной и дополнительной экспертиз.

Ключевые слова: судебная экспертиза; дополнительная экспертиза; повторная экспертиза; экспертная инициатива; взаимодействие; профилактическая деятельность.

The article deals with problems of improving forensic order in pre-trial investigation and trial in criminal proceedings as an example of crimes under Art. 140 of the Criminal Code of Ukraine. Attention is paid to the legal regulation of prevention investigator, the prosecutor, the court and the expert, and therefore the issues of expert initiative. Attention is drawn to the need for foresight in the norms of the Criminal Procedure Code of the order for re-examination and more.

Keywords: forensic examination; additional expertise; re-examination; the expert initiative; interaction; prevention activities.

Інститут призначення та проведення експертних досліджень завжди був одним із основних у кримінальному судочинстві. Важливе значення експертизи зумовлюється потребою проведення криміналістичних та судово-медичних у кожній кримінальній справі. Часто від своєчасності призначення та якості проведення таких досліджень залежить результативність кримінального провадження. Проблемам призначення та проведення експертиз у кримінальному судочинстві приділяли увагу В. П. Бахін, Р. С. Белкін, О. О. Волобуєва, Л. Г. Дунаєвська, О. М. Зінін, Н. І. Клименко, Л. В. Лазарєва, В. М. Махов, О. М. Моїсєєв та ін.

Проте нині постає проблема унормування положень чинного кримінального процесуального законодавства України, зокрема, щодо питання призначення та проведення експертиз, що зумовлено вступом у дію нового КПК України.

Відповідно до КПК України 1960 р. до початку кримінального провадження міг бути проведений лише огляд місця події [1]. Поряд із тим запропонована діючим КПК України можливість проведення експертних досліджень в рамках кримінального провадження з моменту отримання інформації про злочинне діяння та внесення її до Єдиного реєстру досудових розслідувань дасть змогу забезпечити якісне проведення розслідування вже на його початковому етапі.

Відповідно до ч. 1 ст. 242 КПК України експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права. Згідно зі ст. 243 КПК України сторона обвинувачення залучає

експерта за наявності підстав для проведення експертизи, у тому числі за клопотанням сторони захисту чи потерпілого. Поряд із тим сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової. Також експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту у випадках та в порядку, передбачених ст. 244 діючим КПК України [2].

Таким чином, норми КПК України регламентують інститут судової експертизи з урахуванням принципу змагальності процесу, реалізованого у Модельному КПК СНД, у якому закріплено положення проте, що підозрюваний та обвинувачений мають право провести альтернативну експертизу з власної ініціативи за свої кошти, і за їх вимогою висновок експерта може бути долучено до матеріалів кримінальної справи [3, с. 66]. Свого часу П. В. Пороховщиків вивів одне з перших правил роботи юриста із висновком експерта в умовах змагального кримінального процесу, зазначаючи, що якщо у процесі є експерт із протилежної сторони і експертиза має значення, то оратор має зі своєї сторони залучити не менш досвідченого та рішучого експерта, адже поки експерт один, то він невразливий, навіть якби говорив нісенітницю [4, с. 154].

Проте залишилися невирішеними низка питань, пов'язаних із проведенням експертизи. Наприклад, відповідно до п. 2.13. Інструкції про проведення судово-медичної експертизи слідчому надано право бути присутнім під час проведення судово-медичної експертизи, за окремими виключеннями. Беручи за основу аналіз злочинів, пов'язаних із неналежним виконанням професійних обов'язків медичними працівниками, можна стверджувати, що присутність слідчого при проведенні експертизи дасть змогу йому поставити додаткові запитання, що уточнюють та допомагають одержати наочне уявлення про причину неналежного надання медичної допомоги [5, с. 18], а також допоможе визначитися з кваліфікацією злочину, версіями та напрямками подальшого розслідування [6, с. 2]. Таким чином, слідчий матиме можливість отримати від експерта додаткові пояснення щодо методики та результатів досліджень в межах експертизи, прослідкувати механізм відображення злочинних дій у медичній документації, біологічних матеріалах тощо, оперативніше реагувати на отримані в результаті експертизи відомості шляхом ініціювання тих чи інших слідчих дій. Поряд із тим, як свідчать результати проведеного опитування 110 слідчих органів внутрішніх справ, випадки присутності слідчого при проведенні судово-медичної експертизи за матеріалами кримінальних справ про злочини, передбачені ст. 140 КК України є одиничними (13,6 % опитаних), що зумовлено як зайнятістю слідчих, так і ставлення відношенням до такої рекомендації.

Слід зазначити, що Л. Г. Дунаєвська досить давно акцентувала увагу на потребі закріплення у КПК України права слідчого бути присутнім під час проведення судових експертиз [7, с. 145]. Проте це положення не було враховане ні у КПК України 1960 р., ні з прийняттям нового КПК України, що, на нашу думку, може бути виправленим доповненням відповідною нормою ст. 40 КПК України, зазначивши, що

«слідчий має право бути присутнім під час проведення судових експертиз та отримувати пояснення експерта щодо здійснюваних ним дій та отриманих результатів експертизи» [2].

Як стверджував В. Н. Махов присутність слідчого під час проведення експертизи дасть змогу уникнути (звести до мінімуму) необґрунтованого призначення повторної та додаткової експертизи, а також додаткових викликів експертів на допит для з'ясування тих частин висновку, які залишилися для слідчого з тих чи інших причин не зрозумілими [8, с. 203–204].

Сьогодні також постала проблема процесуальної регламентації порядку призначення додаткових та повторних експертних досліджень як на стадії досудового розслідування, так і вході судового розгляду кримінальних справ. У ст. 203 КПК України 1961 р. було зазначено, що у передбачених випадках, слідчий мотивованою постановою міг призначити додаткову або повторну експертизу [1].

Аналіз норм діючого КПК України дає змогу зробити висновок, що нині не можливо говорити про належну правову регламентацію порядку призначення та проведення таких видів експертиз, оскільки його норми взагалі їх не передбачають. Лише відповідно до ч. 2 ст. 332 КПК України, де визначено право суду своєю ухвалою ініціювати проведення експертизи незалежно від наявності клопотань сторони захисту чи обвинувачення, якщо будуть надані в судове засідання кілька висновків експертів, що суперечать між собою, якщо допит експертів не дав можливості усунути відповідні суперечності [2]. Таким чином можна фактично говорити про наявність у КПК України повторної експертизи, що має проте досить невизначений статус. Оскільки на практиці без повторних та додаткових експертиз об'єктивно не провадиться розслідування більшості кримінальних справ, тому слід чітко передбачити окремою статтею КПК України підстави, порядок та суб'єктів прийняття рішення про їх призначення, а також порядок проведення таких експертних досліджень.

У зв'язку з гуманізацією кримінального судочинства, слід звернути увагу на законодавче забезпечення профілактичної діяльності експерта, що також є недосконалим. У Законі України «Про судову експертизу» не передбачено можливість експерта здійснювати дослідження, спрямовані на встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину. Проте відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 13 цього Закону експерта наділено правом вказувати у висновку на виявлені в ході проведення судової експертизи факти, які мають значення для справи з приводу яких йому не були поставлені питання [9]. Як ст. 200 КПК України 1960 р., так і п. 4 ч. 3 ст. 69, ч. 3 ст. 102 діючого КПК України також передбачено право експерта викладати у висновку експертизи виявлені вході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання [1; 2].

Таким чином ці норми передбачають право експерта на ініціативу, оскільки слідчий, прокурор чи суд не завжди можуть поставити повний обсяг необхідних питань для проведення експертного дослідження. Це

право науковці розглядають, насамперед, право експерта сформулювати профілактичні рекомендації для усунення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину [10, с. 159], що повністю відповідає зазначеним діючим законодавчим актам.

Зауважимо, що виключити потребу у дослідженні експертом з власної ініціативи питань, які не були поставлені на розгляд слідчим, можна з допомогою забезпечення якісної та системної взаємодії протягом розслідування, зокрема протягом усього періоду експертно-профілактичної діяльності, який можна поділити на підготовчий етап, етап розроблення пропозицій та етап їх реалізації.

Як зазначає Н. І. Клименко, виявлення експертом обставин, які сприяють злочину, та розроблення рекомендацій щодо їх усунення залежить від обсягу та змісту вихідної інформації, яку він може отримати як з процесуальних, так і непроцесуальних джерел. До процесуальних належать речові докази і зразки об'єктів експертного дослідження, протоколи слідчих дій, постанови слідчого або ухвали суду про призначення експертизи, інші матеріали справи, а також інформацію, отриману експертом під час проведення слідчих і судових дій. До непроцесуальних – нормативні акти, довідкові видання, консультації представників інших галузей експертних знань тощо [11, с. 54].

На етапі розроблення пропозицій профілактичного характеру експерт проводить дослідження, у тому числі і з виявлення відповідних обставин, що сприяли злочині, якщо експертиза має не лише профілактичний характер і розробляє певні рекомендації щодо усунення цих причин та умов. При цьому відповідні рекомендації фіксуються в експертному висновку за результатами проведення експертизи, у якому мають бути описані методика, порівняльні дослідження чи інші докази, що підтверджують доцільність вжиття відповідного пропонованого профілактичного заходу [12, с. 259].

Власне процес реалізації визначених в експертному висновку профілактичних рекомендацій здійснюється слідчим після об'єктивного оцінювання та співставлення отриманих висновків з іншими наявними матеріалами кримінальної справи. При цьому можливе залучення експерта, що здійснював дослідження як спеціаліста для отримання додаткових консультацій щодо характеру та можливості впровадження відповідних рекомендацій.

За умови встановлення їх обґрунтованості та доцільності слідчий міг, відповідно до норм КПК України 1960 р., вносити відповідне подання про усунення причини та умов, що сприяли вчиненню розслідуваного злочину. Тобто частина висновку експерта щодо напрямів профілактичної діяльності не має наперед встановленої сили для слідчого, прокурора, суду.

Проте нині в нормах КПК України залишається також не вирішеним питання профілактичної діяльності слідчого, прокурора, суду, у зв'язку з чим уже пропонувалося внести певні доповнення до норм КПК України, що пов'язано з відсутністю вказівки на можливість внесення ними подання про усунення причин та умов, які сприяли злочину,

порівнюючи із КПК України 1960 р. [13, с. 45–46]. Така ситуація як позбавляє слідчого, прокурора, суд механізму виконання профілактичної функції, так і можливості експертів реалізовувати науково обґрунтовані пропозиції, отримані за результатами експертних досліджень.

Уважємо, що доцільно провести наукову дискусію щодо можливості надання права експертним установам самостійно вживати заходів, що усунення причин та умов, що сприяли або конкретному злочинному діянні, або узагальнені за результатами аналізу результатів досліджень з окремих їх категорій.

Таким чином, ефективність експертної діяльності на всіх стадіях кримінального провадження залежить від якості кримінально-процесуального законодавства, що її регламентує, та рівня взаємодії експертних установ з органами досудового розслідування та суду, що безумовно є двома взаємопов'язаними чинниками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 28 груд. 1960 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/paran3#n3>.
3. Бишманов Б. М. Производство судебных экспертиз в уголовном процессе / Б. М. Бишманов // Вестник Оренбургского гос. ун-та. – 2004. – № 3. – С. 65–69.
4. Альшевський В. В. Судбно-медичинська експертиза вреда здоровью в современном уголовном судопроизводстве / Альшевский В. В. – М. : Юрлитинформ, 2004. – 176 с.
5. Соседко Ю. И. Процессуальное положение судебно-медицинской экспертизы / Ю. И. Соседко, В. В. Колкутин. – М. : УРСС, 2000. – 68 с.
6. Косарева В. Ю. Некоторые вопросы взаимодействия следователя и судебно-медицинского эксперта в процессе расследования преступлений / В. Ю. Косарева // Российский следователь. – 2002. – № 7. – С. 2–4.
7. Дунаєвська Л. Г. Особливості початкового етапу розслідування злочинів, скоєних при наданні медичної допомоги : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Дунаєвська Людмила Григорівна. – К., 2006. – 251 с.
8. Махов В. Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений : моногр. / Махов В. Н. – М. : Изд-во РУДН, 2000. – 296 с.
9. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4038-12/>
10. Ядыкин В. С. Проблемы экспертной профилактики преступлений и пути их решения (на примере законодательства Республики Казахстан) / В. С. Ядыкин // Вестник ВЭГУ. – 2009. – № 5 (43). – С. 157–160.

11. Клименко Н. І. Використання досягнень науки та техніки в експертній діяльності / Н. І. Клименко, Н. А. Комісарова // Криміналістичний вісник. – 2007. – № 1 (7). – С. 51–56.

12. Цимбал П. В. Використання матеріалів експертних закладів у профілактичній роботі / П. В. Цимбал, І. Я. Фрідман // Зб. наук. пр. Академії ДПС України. – 2003. – № 2 (20). – С. 257–265.

13. Омельчук Л. В. Следственная профилактика преступлений, связанных с ненадлежащим исполнением профессиональных обязанностей медицинскими работниками по Уголовному кодексу Украины / Л. В. Омельчук // Экономика и право Казахстана. – 2012. – № 23 (431). – С. 42–47.